

TÜRKÇEDE -MM- > -MB- DISSIMILATION'U

HASAN EREN

1. J. ECKMANN, Kelime ortasında *b*, *p* ve *m*-nin türemesi (Türkiyat Mecmuası X, 313 - 320) adlı yazısında, Türk dilindeki *b*, *p*, *m*, *d*, *t*, *n*, *l*, *r*... gibi *anorganique* seslerin şimdiye kadar müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmadığını belirtmiş ve bir süreden beri bu sesler üzerinde çalıştığını bildirerek *anorganique b*, *p* ve *m* sesleri üzerinde durmuştur.

Eldeki eski ve yeni kaynaklardan topladığı birtakım örneklere dayanan yazar, bu seslerin daha çok Anadolu ağızlarında göze çarptığını tesbit etmiş, fakat diğer Türk kolları arasında da bunlara benzer *anorganique* seslerin "meçhul olmadığını" belirtmiştir.

ECKMANN, Türkçede *b* ve *p* *consonans*'larının "her zaman" *m*'den sonra türediğini tesbit ettikten sonra, bu olayın sebebi üzerinde durmuştur. Ona göre, bu seslerin "meydana gelişinin sebebi olarak *m* sesinin boğumlanması sırasında teşkil edilen dudak kapantısının (*Lippenverschluss*) gecikme ile açılması düşünülebilir. Yâni kapalı olan dudakların hemen açılmaması yüzünden bir duraklama meydana gelir; bu arada müteakip ağız sesinin boğumlanması için kalkan yumuşak damak (*velum palatinum*) burun yolunu kapar ve bu sebeple boğumlanması tamamlanamayan dudak burun sesinin (*labionasalis m*-nin) son kısmı bir dudak ağız sesine (*labiooralis b*, *p*-ye) çevrilir." (313 - 314. s.)

Anorganique b ve *p* sesleri, yazarın fikrine göre, "nazarî olarak, *m* + *vocalis* ve *m* + *labialis* olmayan *consonans* (*r*, *z*, *s*, *l*, *t* v. s.) arasında türeyebilir. Bununla beraber elimizdeki misallerden *b* ve *p*-nin türkçede umumî olarak yalnız *m* + *vocalis* arasında türediği anlaşılmaktadır." (313. s.)

ECKMANN'ın, *b* ve *p* seslerinin Türk dilinde yalnız *m* + *vocalis* arasında türediği hakkındaki fikrine katılıyorum. Yalnız, bence bu seslerin meydana gelmesi sorusu üzerine yazarın yaptığı açıklama tartışılmaya muhtaçtır.

Benim fikrime göre, ECKMANN'ın üzerinde durduğu ses olayı, basit bir *dissimilation*'dan başka bir şey değildir. Yazar (314. s. 4. n.)

İtalyanca (Calabria) *cambera* 'oda' (< Lât. *camera*) kelimesini açıklarken, *-mm-* > *mb-* *dissimilation*'undan bahsetmiş, fakat bu izahın Türkçe için "kabule şayan" olmadığını ileri sürmüştür. Onun fikrine göre, yalnız Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca *qımbat* 'değerli' (< Ar.) kelimesinin *dissimilation*'la açıklanması akla gelebilir.

Bence, *qımbat* kelimesinin *qımmat > *qımbat* *dissimilation*'u sonunda meydana geldiği açıktır. Ancak, yalnız bu kelimenin değil, ECKMANN'ın verdiği bütün örneklerin *dissimilation*'la açıklanması icabeder, sanıyorum.

2. Bu fikrimizi ispat etmek üzere bu olayla ilgili örnekleri birer birer gözden geçirelim:

Türkçe *muşamba* kelimesi bu olay bakımından güzel bir örnektir. ECKMANN'ın gözünden kaçan bu kelimenin Arapçadan alındığını biliyoruz (< Ar. *muşamma*'). Türkçe *muşamba* kelimesi ancak *-mm-* > *-mb-* *dissimilation*'u ile açıklanabilir. Bu kelimedede *anorganique* bir *-b-* aramak için ciddî bir sebep yoktur.

Bunun gibi, Türkçe *hamal* kelimesinin de Arapçadan alındığını biliyoruz. Bu kelime birçok yerlerde Arapça aslına uygun olarak *hammal* diye söylenir. Anadolu'da *hammal* şekli yanında *hambal* şekli de kullanılır. (Örnek olarak ÖMER ASIM AKSOY'un Gaziantep Ağzı'na bakınız.) Bu sonuncu şekil *-mm-* > *-mb-* *dissimilation*'u ile kolaylıkla izah edilebilir.

Anadolu'da kullanılan *hamaz* 'çevrintili rüzgâr, kasırga' (Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi) kelimesi de bu *dissimilation*'a güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Bu kelime yanında Anadolu'da *hambaz* 'kasırga' (a. y.) şekli de tesbit edilmiştir. Bu kelimenin *kamaz* 'şiddetli rüzgâr, kasırga' (a. y.), *gamaz* 'kasırga' (a. y.) gibi şekilleri de vardır. Bu kelimenin *amaz* (*amaz yeli* 'kasırga') (a. y.), *hamas* 'kasırga, hortum' (a. y.) ve *kanaz* 'kasırga' (a. y.) şekilleri de tesbit edilmiştir. Fakat üzerinde durduğumuz soru bakımından bu şekillere büyük bir değer verilemez. Bizim için *hammaz* 'kasırga' (a. y.) şekli önemlidir. Çünkü buna dayanarak yukarıda zikredilen *hambaz* şeklini de *-mm-* > *-mb-* *dissimilation*'u ile izah edebiliriz: *hamaz* > *hammaz* > *hambaz*.

Türkçe *gömbe* 'mayalı veya mayasız hamurla yapılan kül pidesi' (Dergi) kelimesi de güzel bir *dissimilation* örneği olarak gösterilebilir. Bu kelimenin *gömme* 1. 'küle gömülerek pişirilen ekmek'; 2. 'kızgın tuğla veya saç üzerinde pişirilmiş içi kıymalı, soğanlı böreğimsi ek-

mek'; 3. 'poğaç'a' (a. y.) kelimesinden çıktığı açıktır: *gömme* > *gömbe*. Türkçe *göm-* kökünden gelen *gömme* kelimesinin Anadolu Türkleri arasında *gönbe* 'yağlı ve yağsız, mayalı ve mayasız olarak yapılan bir türlü kalın ekmek' (a. y.), *kömbe* 1. 'külde pişirilen mayasız ekmek ve buna benzer şeyler'; 2. 'baklava' (a. y.), *könbe* 'fırın ekmeği, tek açılmış yufka, kül çöreği' (a. y.), *kumpe* 'kül üzerinde pişirilen ekmek' (a. y.), *kümbe* 1. 'kül çöreği'; 2. 'pide' (a. y.) gibi birtakım şekilleri daha tesbit edilmiştir. Bunlardan başka, *gümeç* 'külde pişirilen ekmek' (a. y.), *kömeç* 'mayasız, külde pişirilen çörek, ekmek' (a. y.) ve *kümeç* 'mısır unundan külde pişirilen içi cevizli çörek' (a. y.) kelimeleri de *göm-* kökünün türevleri arasında sayılabilir.

3. ECKMANN'ın yazısında da benim verdiğim bu tanıklara benzer güzel *dissimilation* örnekleri vardır. İşte birkaç örnek:

ECKMANN'a göre, *basamak* kelimesi yanında tesbit edilen *basambak* 'merdiven, badal' (Anadilden Derlemeler) kelimesindeki *-b-* *anorganique* bir sestir (315. s.). Bence, bu kelime yukarda verdiğim örneklerden farksızdır. Bu duruma göre, *basambak* kelimesinin *-mm-* > *-mb-* *dissimilation*'u sonunda meydana geldiği kesin olarak ileri sürülebilir: *basamak* > *basammak* > *basambak*. *Basamak* ve *basambak* durakları arasında köprü görevini gören *basammak* kelimesinin birçok yerlerde kullanıldığını biliyoruz. (Örnek olarak AKSOY'un Gaziantep Ağzı'na bakınız.)

ECKMANN'a göre, *heme*, *höme* 'çocuk oyunlarında hedef, kale, çukur' (Dergi) kelimesi yanında tesbit edilen *hembe* 'çukur' (a. y.) kelimesindeki *-b-* de *anorganique* bir sestir (316. s.).

İlk bakışta *heme* kelimesi yanında kullanılan *hembe* kelimesindeki *-b-* *consonans*'i *anorganique* bir ses sayılabilir. Ancak, bu kelimenin Anadolu'da kullanılan türlü şekilleri göz önünde tutulursa, burada *anorganique* bir sestem bahsedilemeyeceği kesin olarak anlaşılır.

ECKMANN'ın zikrettiği *heme* ~ *hembe* kelimesi, Anadolu'da kullanılan *eme* 1. 'çocukların oyun için kazdıkları ufak çukur'; 2. 'yerden çıkarılan patateslerin bıraktıkları küçük çukurlar'; 3. 'çocuk oyununda ebenin yeri, kale' (Dergi), *ime* 'fidan dikmek için açılan çukur' (a. y.) kelimesinin yeni bir şeklinden başka bir şey değildir.¹ Bu kelime Anadolu'da

¹ Türkçe *ime* kelimesini *him* 1. 'temel'; 2. 'duvar dibi'; 3. 'çalılık, dikenlik yer, çahlardan yapılan çit' (Dergi) ve *himi* 'temel çukuru, derin bir şeyin dibi' (a. y.) kelimeleriyle karıştırmamak lazımdır.

daha çok *emen* 1. 'çukur, bağ çubuğu, ağaç veya sebze dikmek için açılan çukur'; 2. 'yeni yetişen bağ'; 3. 'saklanbaç oyunu'; 4. 'çocukların ceviz oyununda duvar dibine kazdıkları çukur'; 6. 'çukura fındık atıp içerisine düşürülmek üzere oynanılan bir oyun'; 5. 'çocukların oyunda amaç olarak diktikleri taş'; 7. 'çocukların oynadığı esir almaca oyunundaki kale' (a. y.) şeklinde kullanılır. Bu kelimenin *eben* 'toprakta açılan çukur' (a. y.), *iman* 'patates ekilen çukur' (a. y.) ve *ömel* 1. 'oyunda çocukların işgal ettikleri kale'; 2. 'kuyu'; 3. 'küçük çukur' (a. y.) şekli de vardır.¹ Anadolu'da *emen* kelimesi yanında *emmen* 'çukur' (a. y.) şekli de tesbit edilmiştir.² Bu duruma göre, *hembe* (< *hemben) şeklinin -mm- > -mb- *dissimilation*'u sonunda meydana geldiği açıktır: *emen* > *emmen* > *emben (> *hemben > *hembe*).³

¹ Türkçe *emen* kelimesi yanında kullanılan *ömel* (< *emel*) şekli basit bir *dissimilation*'la izah edilebilir. Türkçe *saman* > *samal* kelimesi gibi. Bakınız: HASAN EREN: Kőrösi Csoma-Archivum III, 134-135.

² Türkçe *emen* kelimesi yanında Anadolu'da *umbal* 1. 'bağ ve bostan karığı'; 2. 'hendek' (Dergi), *umbul* 'bağ ve bostan karığı' (a. y.), *ombal* 'sebze ve fide dikmek için açılan ince ark, çizgi' (a. y.) gibi birtakım kelimeler daha vardır. Rumcadan alındığı anlaşılan bu kelimeleri Türkçe *emen* kelimesiyle karıştırmamak lâzımdır. Bakınız: ANDREAS TIETZE: Oriens VIII, 209-210. — TIETZE'ye göre, Anadolu'da tesbit edilen *ambal* 1. 'araziye sulamak için bahçe meyelânından istifade edilerek yapılan tahta ve maşala, sıra evlekler'; 2. 'evlek hududu' (Dergi), *umbul* 'evlek, takriben 25 × 4 eb'adında yer' (a. y.), *ombul*, *imbal* 'uzunluğu altmış, eni on adım olan bağ bölümleri' (a. y.), *ömbül* 'bağın tefrik olduğu kısımlar', (Anadilden Derlemeler) kelimeleri de Rumcadan alınmıştır (Oriens VIII, 210). Bu sebeple, bu kelimeler de *emen* kelimesiyle birleştirilemez. TIETZE'nin zikrettiği tanımlara *andal* 1. 'araziye sulamak için bahçe meyelânından istifade edilerek yapılan tahta ve maşala, sıra evlekler'; 2. 'evlek hududu' (Dergi), *andan* (a. y.), *mandal* 1. 'sırtlara yapılan setler, seki'; 2. 'ağaç diplerine gübre dökülmek için açılan çukur'; 3. 'tarlalardaki çalılıklar'; 4. 'evlek'; 5. 'orman veya kayalıklar arasında bulunan küçük tarlalar' (a. y.), *manda* 'yonca evleği' (a. y.), *handal* 1. 'iki ark arasındaki ekilmiş parça'; 2. 'bahçe seti' (a. y.), *hambal* 'bahçeye açılan küçük ark' (a. y.) ve *hinbil* 'bağlarda ayrılan bir evleklik yer' (a. y.) kelimeleri de ilâve edilebilir.

³ Türkçe *emmel* 'hayvanları yürütmek için kullanılan değnek ucundaki sivri demir' (Dergi) kelimesi yanında kullanılan *embel* 'hayvanları sürmek için uzun veya kısa bir değnek ucuna geçirilen başsız çivi, nodul' (a. y.) kelimesi -mm- > -mb- *dissimilation*'u ile izah edilemez. Bu kelimenin *enbel* 'çiftçilerin öküzleri sürmek için kullandığı üvendire' (a. y.), *imbal* 1. 'övendire ucuna çakılan küçük çivi'; 2. 'eşekleri yürütmek için kullanılan ucu çivili veya sivriltilmiş küçük değnek' (a. y.), *imbal* 'övendire nodulu' (a. y.), *imbar* 'övendirenin ucuna takılan demir çivi, nodul' (a. y.), *imbil* 'eşekleri yürütmek için kullanılan ucu çivili veya sivriltilmiş küçük değnek' (a. y.), *imbir* 'nodul' (a. y.), *inbal* 'nodul' (a. y.), *imdal* 'övendire ucuna çakılan küçük çivi' (a. y.), *önbel* 'üvendire

Yazar, *homa dur-*, *oma dur-* 'tepesi yerde ayakları yukarda durmak' (Dergi) kelimesi yanında kullanılan *homba* < *dur-* > 'bacakları yukarı gelmek suretiyle iki el üzerinde durmak' (a. y.) kelimesindeki -b- sesini de *anorganique* bir *consonans* sayıyor (316. s.). ECKMANN, bu tanıklara ilâve olarak, Türkçe *oma* 'bacak', *oma dur-* '(aşık) temesi (sic) üzerine durmak' (Tanıklariyle Tarama Sözlüğü II) ve Çağatayca *oma*, *omaca* 'os de l'articulation de la cuisse' (PAVET DE COURTEILLE) kelimelerini de vermiştir. Ancak, bu tanıkları bütünlemek üzere, *oma*, *oma kemiği* 'hayvan sağrısının iki tarafındaki çıkık kemikler; kalçadaki başı muhaddep kemik, oynak kemik' (Anadilden Derlemeler), *oma durmak* 'baş aşağı, ayaklar yukarı durmak; kıcını kaldırarak durmak' (a. y.), *omaçe* 'iri kemik' (a. y.), *homaca*, *homaça* 'bacak kemiği, oyluk kemiği' (Dergi), *homça kemiği* 'kalça kemiği' (a. y.), *oma* 1. 'kalça kemiği'; 2. 'kaba et'; 3. 'kalça'; 4. 'topuk kemiği'; 5. 'belkemiği'; 6. 'iri kemik'; 7. 'elmacık kemiği' (a. y.), *omaca* 1. 'büyük kemik'; 2. 'köprücük kemiği' (a. y.) gibi birtakım kelimeler daha zikredilebilir. ECKMANN *homba* kelimesinin yalnız Dergi'deki birinci mânasını almıştır. Bu kelimenin ikinci mânası da mühimdir: 'iki ayağı üstünde duran aşık'. Sonra, *homba* kelimesi yanında Anadolu'da *honba* 'aşığın tepesi üstüne durması' (a. y.) ve *onba* 'içine kurşun akıtılmış büyük aşık' (a. y.) şekilleri de kaydedilmiştir. Üzerinde durduğumuz soru bakımından mühim bir tanık daha vardır: Karakalpakça *omma* 'vertikal'noe položenie al'čika [aşığın dikey durumu]' (N. A. BASKAKOV, Karakalpaksko-russkiy slovar'. Moskva, 1958); *omma tur-* veya *ommasına tur-* 'stoyat' vertikal'no (*ob al'čike*) [(aşık) dikey durmak]' (a. y.). BASKAKOV, *omma* kelimesinin *ompa* şeklini de tesbit etmektedir.

İşte bütün bu tanıklara dayanarak, *homba* (< *omba) kelimesini -mm- > -mb- dissimilation'u ile izah edebiliriz: *oma* (~ *homa*) > *omma* (~ *homma) > *omba (~ *homba*). Demek *homba* kelimesindeki -b- *consonans*'ı *anorganique* bir ses olamaz.

çivisi' (a. y.), *umbal* 'modul' (a. y.) gibi birtakım şekilleri daha vardır. TIETZE'ye göre, bu kelimeler Rumcadan alınmıştır (Oriens VIII. 218 - 219). TIETZE, *embel* kelimesi yanında tesbit edilen *emmel* şeklini zikretmemiştir.

Türkçe *embel* şeklinin Rumca *ἐμβολο* kelimesine dayandığı göz önünde tutulursa, TIETZE'nin gözünden kaçan *emmel* şeklinin -mb- > -mm- assimilation'u sonunda meydana geldiği açıktır. — Konya çevresinde kullanılan *imbez* 'nodul' (a. y.), *imbiz* 'övendire ucuna takılan sivri demir çivi' (a. y.) ve *inbiz* 'nodul' (a. y.) kelimeleri *embel* kelimeleriyle birleştirilemez. Bakınız: TIETZE: Oriens VIII, 218 - 219.

Türkçe *saklambaç* kelimesi de *-mm-* > *-mb-* *dissimilation*'u sonunda meydana gelmiştir. ECKMANN'ın bu kelimeyi **saklamaç* > *saklambaç* şeklinde izaha çalışması sağlam bir esasa dayanmamaktadır (318. s.).

Bu oyun, bilindiği gibi, *saklanmak* esasına dayanmaktadır. Bu bakımdan, *saklambaç* kelimesini izaha çalışırken, **saklan + maç* türevinin varlığını göz önünde tutmak şarttır: **saklanmaç* > *saklammaç* > *saklambaç*.

4. Bu yazımızı daha çok uzatmamak için, ECKMANN'ın verdiği örneklerin gözden geçirilmesine burada son veriyoruz. Yoksa bu örnekler arasında üzerinde durduğumuz ses olayını gösteren birtakım kelimeler daha vardır. Türkçe *bulamaç* > *bulambaç*, *omaç* > *ombaç* veya *kızamık* > *kızambık*... gibi.

Ancak, bu tanıklar arasında tartışılmaya veya daha açık bir tâbirle söyliyelim, düzeltilmeye muhtaç birtakım örnekler de göze çarpmaktadır. İşte yazımızın son bölümünde bu kelimeleri gözden geçirmek istiyoruz:

Türkçe *alama* 'el ile tutulacak kadar büyük taş parçası' (Dergi) ~ *alampa* 'taş, büyük taş' (a. y.), *allampa* 'büyücek taş parçası' (a. y.) birleştirmesi birdenbire güzel bir örnek gibi görünüyor. Ancak, ECKMANN'ın gözünden kaçan bir iki tanıkla bütünlenince, ilk bakışta çok açık gibi görünen bu birleştirmenin sağlam bir delil sayılamıyacağı anlaşılır. ECKMANN'ın verdiği tanıklara ilâve olarak *alima* 'el ile tutulabilecek kadar büyücek taş' (Dergi) kelimesini zikredebilirim. Bundan başka, birçok yerlerde kullanılan *halapa* 1. 'köfeki taşlarının yontulmamış büyük veya küçük parçaları'; 2. 'çok kalın ve uzun tahta'; 3. 'üç kilo ile sekiz kilo arasında ağırlığı olan tuz veya buz parçası' (a. y.) kelimesini de zikretmek lâzımdır.

Bu kelimenin kökünü bilmiyoruz. Bu sebeple, ECKMANN'ın dayanak olarak kullandığı *alama* şeklinin mi, yoksa benim verdiğim *halapa* (~ **alapa*) şeklinin mi eski olduğu kesinlikle söylenemez. Bu soru üzerine sağlam bir hüküm verebilmek için kelimenin kökünü tesbit etmek lâzımdır. Yalnız, şimdilik elimizdeki tanıklara göre, *alampa* kelimesindeki *-p-* *consonans*'ının *anorganique* bir ses olduğu ileri sürülemez, sanıyorum.

Yazarın Güney Anadolu'da tesbit edilen *cimi* 'küçük' (Anadilden Derlemeler) kelimesini 'ufak üzüm salkımı' mânasına gelen *cimbi* (a. y.) kelimesiyle birleştirmesi de düzeltilmeye muhtaçtır (315. s.). Çünkü

cimbi kelimesinin Türkçe bir kelime olmadığı anlaşılıyor. Bu kelimenin *cimbi* 'üzüm çingili' (Dergi) ve *cımlı* 'küçük üzüm salkımı' (a. y.) gibi şekilleri de vardır. ECKMANN'ın gözünden kaçan *cimbi* ve *cımlı* şekilleri yanında Anadolu'da *cambit* 'bağ bozumundan sonra kütüklerde veya hevenklerde kalan birkaç taneli küçük üzüm salkımı, çingil' (a. y.) şekli de tesbit edilmiştir. (Dergi'de *çilkim* maddesinde zikredilen *cimbüt* şeklini bulamadım. Bu kelimenin *cambit* diye düzeltilmesi icabeder, düşüncesindeyim. Ancak, bu kelimenin *tomburt* maddesinde geçtiğini de göz önünde tutmak lâzımdır.) ANDREAS TIETZE'ye göre, *cambit*, *cimbi* ve *cımlı* kelimeleri Rumcadan geçmiştir (Oriens VIII, 241). ECKMANN'ın zikrettiği *cimbi* kelimesinin de aynı kökten geldiği açıktır. Güney Anadolu'da kullanılan *cimi* kelimesine gelince: bu kelime ile *civil* 'ufak, küçük' (Dergi), *çivil* 'küçük' (a. y.) ve *çivil* 'küçük, ufak' (a. y.) kelimeleri arasında gerek ses, gerek mâna bakımlarından büyük bir benzerlik olduğu göze çarpıyor. Bütün bu tanıklar karşısında ECKMANN'ın *cimi* ~ *cimbi* birleştirmesine katılamıyacağımı saklamıyacağım.

Yukarda ele aldığımız *cimbi*, *cımlı* kelimesi *çingil* 'ufak üzüm salkımı' (Dergi), *çingil* 'birkaç taneli ufak üzüm salkımı' (a. y.) ve *çingil* 'küçük ve seyrek üzüm salkımı' (a. y.)... kelimesiyle birleştirilemez. TIETZE'nin belirttiği gibi, bu kelime de Rumcadan alınmıştır (Oriens VIII, 213).

Türkçe *cimit* 1. 'keten tohumu'; 2. 'fındık ve ceviz gibi meyvaların içi' (Dergi) ve *cimit* 'keten tohumu' (a. y.) kelimeleri, ECKMANN'a göre, 'gonca' mânasına gelen *cunbut*, *cümbüt* (Anadilden Derlemeler) ve 'çubuk, filiz' mânasına gelen *cimbirt* (Dergi)¹ kelimeleriyle birleştirilebilir (315. s.). Bu birleştirmeye dayanan yazar, *cunbut*, *cümbüt* ve *cimbirt* kelimelerindeki -b- seslerini de *anorganique* bir ses sayıyor.

ECKMANN'ın zikrettiği kelimelerle ilgili bütün tanıklar göz önüne alınırsa, onun *anorganique* -b- sesine örnek olarak kullandığı bu birleştirmenin düzeltilmeye muhtaç olduğu açıkça anlaşılır. Bir defa, *cimit*, *çimit* 'keten tohumu' kelimesinin *çiğit* 'çekirdek' (Dergi), *çivit* 'çekirdek, tohum, çiğit' (a. y.) ve *çiyit* 'pamuk tohumu, çekirdeği' (a. y.) kelimelerinin yeni bir şeklinden başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Bu kelimeler daha çok *çiğit* 'çekirdek; kabak, karpuz ve daha çok pamuk

¹ Bu kelime Bursa'da 'ufak üzüm salkımı, çirtik' mânasında da kullanılır (Anadilden Derlemeler).

çekirdeği' (Türkçe Sözlük³) şeklinde kullanılır.¹ Anadolu'da bu kelimenin *çigirt* 'çekirdek' (Dergi) şekli de tesbit edilmiştir. (Bu kelimedeki -r- consonans'ı *anorganique* bir sestir.) Bu sonuncu kelimenin Anadolu'da birçok türevleri vardır: *çigirdek* 1. 'ağaçların çiçek ve yaprak veren sürgünleri'; 2. 'ağaç ve çiçek tomurcuğu'; 3. 'olmamış kavun' (Dergi); *çigirdik* 1. 'filiz, genç dal'; 2. 'ağaçların meyvalı tomurcukları'; 3. 'ökse otu'; 4. 'kuvvetli topraktan çıkmış gür ot' (a. y.); *çivirdik* 'meyva ağaçlarının çiçek açacak tomurcukları' (a. y.); *çiyirdek* 'yeni büyümekte olan taze çayır' (a. y.); *çiyirdik* 1. 'ağaçların meyva veren, henüz çiçek açmamış tomurcukları'; 2. 'meyva sapı, dalçık'; 3. 'bir senelik söğüt dalı' (a. y.); *çigindirik* 'filiz ve taze yaprak' (a. y.); *çivindirik* 'ağaçların küçük dalı' (a. y.); *çiyindirik* 'söğüt tomurcuğu' (a. y.); *civindirik* 'baharda ağaçlarda beliren tomurcuk' (a. y.).

Bu tanıklar karşısında, *cimit*, *çimit* (< *çigüt*) kelimesiyle *cunbut*, *cümbut* 'gonca' ve *cimbirt* 'çubuk, filiz' kelimeleri arasında hiçbir ilgi bulunmadığı kesin olarak ileri sürülebilir, sanıyorum.

ECKMANN, Türkçe *teleme* 1. 'yağı alınmış süttten yapılan âdi peynir'; 2. 'ağız veya taze süt üzerine incirden veya yaprağından çıkan beyaz mayii damlatmak suretiyle yapılan süt kestirmesi'; 3. 'katılaşmamış peynir'; 4. 'peynir mayasıyla dondurulmuş süt'; 5. 'pelte haline getirilmiş süt' (Dergi) kelimesini *telembe* 'üzerine tuz ekilerek ağız kapalı bir kap içerisinde çalkalanmak neticesinde berelendikten sonra yenilen erik çağlası' (a. y.) kelimesiyle birleştirmiş ve bu sonuncu kelimedeki -b- sesini *anorganique* bir ses olarak göstermiştir (317. s.). Türkçe *teleme* kelimesinin *deleme* 1. 'yağı alınmış çiy süttten yapılan peynir'; 2. 'yeni pıhtılaşmış ve süzülmemiş peynir'; 3. 'kesik süt, süt kesmiği, kazein' (Dergi) gibi birtakım şekilleri daha vardır. Yalnız Anadolu Türkleri arasında kullanılan bu kelime ile Farsça *dalama*, *dalamak* 'new cheese' (Steingass³) kelimesi arasında büyük bir benzerlik olduğu göze çarpıyor. Bu kelime, hence, ECKMANN'ın zikrettiği *telembe* kelimesiyle birleştirilemez. Çünkü *telembe* kelimesinin, *terlenbe* 'ekşi nar, erik, çağla ve koruk gibi şeyler tuzlanarak ağız kapalı bir kap içerisinde sallanıp çar-

¹ Türkçe *çigüt* kelimesi eski bir tarihe çıkar. Benim bildiğime göre, bu kelime ilk defa Kâşgarlı Mahmut tarafından tesbit edilmiştir. Divan yazarı tarafından tesbit edilen bu kelimeyi C. Brockelmann'ın (Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest-Leipzig, 1928. 56. s.) *çikit* 'Baumwollsaamen' diye okuması yanlışır; doğrusu *çigüt* olacaktır.

pılarak yapılan bir çeşit yiyecek, çerez' kelimesinin yeni bir şeklinden başka bir şey olmadığı açıktır.¹

5. ECKMANN'ın üzerinde durduğu olayın basit bir *dissimilation*'a dayandığı, yukardaki izahlarımdan sonra, kesin olarak anlaşılmıştır, sanıyorum. Çalışkan arkadaşımı bu olayın izahında şaşırtan ve yanlış neticelere sürükliyen başlıca sebep, ele aldığı kelimelerle ilgili bütün tanıkları göz önünde tutması, örnek olarak kullandığı kelimelerin kökünü tesbite çalışmaması ve birleştirmelerde tanıkları ileri sürerken mânâ farkları üzerinde durmamasıdır. Örneklerini toplarken kaynaklardaki birtakım tanıkları gözden kaçırmıyaydı, ilk bakışta çok açık gibi görünen örneklerin bu olayı ispata kâfi gelmiyeceğini anlar, hattâ bütün bu örneklerde göze çarpan farkların basit bir *dissimilation*'dan ileri geldiğini kolaylıkla tesbit ederdi.

---

¹ Yine bu sayfalarda çıkacak olan Türkçe *top* kelimesinin türevleri adlı küçük bir yazımda, ECKMANN'ın örnekleri arasında geçen *domal- ~ dombal-* (315. s.), *domalan ~ dombalan* ve *domur- ~ tombur-* (316. s.) kelimeleri üzerinde durmak istiyorum.